

তাতোকৈয়ো টান। 'মেঘদূত'ৰ পাছত সংস্কৃত সাহিত্যত কেইবাটাও দূতৰ আৱিৰ্ভাৱ হয়, কিন্তু এটায়ো তাৰ কাষ চাপিব পৰা নাই। সেইকাৰণে কওঁ যে স্বাধীন অৱলম্বনতকৈ অনুবাদ সহজ আৰু সবহীয়াৰ পক্ষে সম্ভৱপৰ।" (সন্দিকৈ, কৃষ্ণকান্ত : অনুবাদকৰ কথা, 'চেতনা'ত প্ৰকাশিত)

বহুকেইজন পণ্ডিতে অনুবাদ সম্পৰ্কত মত প্ৰকাশ কৰি গৈছে—

গিলবাৰ্ট হিগেটে লিখিছে— "অনুবাদে সাধাৰণতে কোনো মহৎ কৰ্ম সৃষ্টি নকৰে, কিন্তু মহৎ কৰ্মৰ সৃষ্টি হোৱাত ই প্ৰায়ে সহায় কৰে।" (Highet, Gilbert : The Classical Tradition)

অনুবাদে কিদৰে পাঠকক বহিঃবিশ্বৰ লগত চিনাকি কৰাই দিয়ে সেই সম্পৰ্কে উল্লেখ কৰি আঁদ্রে লেফেভাৰে লিখিছে— "Translation is not just a window opened on another world, or some such pious platitude. Rather, translation is a channel opened....tjrough which foreign influences can penetrate the native culture, challenge it and even contribute to subverting it." (Lefevere, Andre : Translation ..... : A Source Book, P.2 as Quoted by P. Katoky)

এগৰাকী ফৰাচী সমালোচকে মন্তব্য কৰিছে — 'অনুবাদ হ'ল নাৰীৰ দৰে — যি নাৰী হয় সুন্দৰী হ'ব নাইবা বিশ্বাসী হ'ব, একে সময়তে দুয়োটা হোৱা সম্ভৱ নহয়।' (Malik, G.R. & Amin, Mohamad : Approaches to Literary Translation. P.60)

ড° জনচনে মন্তব্য কৰিছে — 'অনুবাদকগৰাকী লেখকৰ অনুৰূপে যাব লাগে, লেখকক অতিক্ৰম কৰিব নালাগে।' (A Translator is to be like his author, it is not his business to excel him.)

সাৰ্থক অনুবাদক যেন মূল লেখকৰ সমপৰ্যায়ৰ। কেতিয়াবা অনুবাদ এটা ইমানেই বেছি উৎকৃষ্ট হয় যে অনুবাদক এজন মূল লেখকতকৈও অধিক শ্ৰেষ্ঠ বুলি পৰিগণিত হয়। কলাকাৰৰ সৃজনাত্মক প্ৰতিভাৰ যাদুকৰী পৰশত অনুবাদ সাহিত্যই এনে ৰূপ পৰিগ্ৰহ কৰে যে তাক মৌলিক সৃষ্টি যেনেই লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে — ভাঙনি কোঁৱৰ' আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ অনূদিত কবিতাৰ

কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। তেওঁৰ 'জীৱন সংগীত', 'সুখৰ ঠাই', 'চহা আৰু পণ্ডিত' আদি কবিতা মূলতঃ অনুবাদ হ'লেও সেইবোৰ অনুবাদ যেন নালাগে। যতীন্দ্ৰনাথ দুৱৰাৰ ক্ষেত্ৰতো একেই কথা ক'ব পাৰি। 'দুৱৰাৰ হাতত থৈয়ামৰ ৰুৱায়ংবোৰে এনে এটি ৰূপ ল'লে যিটি মূলৰ কথা আৰু ভাব অটুট ৰাখিও অনুবাদ বুলি চিনিব নোৱাৰাকৈ মৌলিক কবিতাৰ দৰেই ৰসাল আৰু সহজ সংবেদনশীল হৈ পৰিল।' (শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ : অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত, পৃ. ৩৫৩)

কোনো এটা ভাষাৰ সমৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত অন্য সাহিত্যৰ দৰেই অনুবাদ সাহিত্যৰো বিশেষ ভূমিকা আছে। অনুবাদৰ যোগেদি কোনো এটা ভাষাৰ সাহিত্যৰ সাৰ্থকতাও নিৰ্ভৰ কৰে। অনুবাদৰ বিস্তাৰৰ বাবেই তুলনামূলক সাহিত্যই সামগ্ৰিকভাৱে বিশ্বতে বিকাশ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

সম্ভাৱ্য প্ৰশ্ন

- প্ৰশ্ন ১। তুলনামূলক সাহিত্যৰ সংজ্ঞা আৰু স্বৰূপ বৰ্ণনা কৰা।
- প্ৰশ্ন ২। তুলনামূলক সাহিত্যৰ লক্ষণসমূহ আলোচনা কৰা।
- প্ৰশ্ন ৩। তুলনামূলক সাহিত্যৰ পৰিচয় আৰু উদ্ভৱ সম্পৰ্কে এটি আলোচনা যুগুত কৰা।
- প্ৰশ্ন ৪। তুলনামূলক সাহিত্যৰ প্ৰয়োজনীয়তা সম্পৰ্কে লিখা।
- প্ৰশ্ন ৫। তুলনামূলক সাহিত্য সম্পৰ্কে বিভিন্নজন পণ্ডিতে বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। সংজ্ঞাসমূহ উল্লেখ কৰি এটা সৰ্বজন স্বীকৃত সংজ্ঞা দিয়া।
- প্ৰশ্ন ৬। তুলনামূলক সাহিত্য আৰু তুলনামূলক অধ্যয়নৰ সম্বন্ধৰ বিষয়ে বহলাই লিখা।
- প্ৰশ্ন ৭। বিদ্যায়তনিক অনুশাসন হিচাপে তুলনামূলক সাহিত্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

অনুবাদ কাৰ্য সমাপন কৰাৰ কাৰণে কিছুমান অৰ্হতা থকাটো নিশ্চয়কৈ প্ৰয়োজন। কিছুমান অৰ্হতা উল্লেখ কৰা হৈছে —

(ক) অনুবাদ কৰিবলৈ যাওঁতে আমি মূল ভাষাটো আৰু অনুবাদ কৰিবলগীয়া ভাষাটোৰ সম্পৰ্কে ভালকৈ জ্ঞান থকাটো জৰুৰী। লগতে দুয়োটা ভাষাৰ বাক্যাংগাংগা, শব্দৰ ব্যৱহাৰ, ব্যাকৰণ আদিবোৰৰ বিষয়ে জনাটো নিতান্তই প্ৰয়োজনীয়।

(খ) নিষ্ঠা সহকাৰে অনুবাদৰ উপলব্ধি থাকিব লাগিব।

(গ) মৌলিক প্ৰতিভাৰ অত্যন্ত দৰকাৰ

(ঘ) মূল ভাষা আৰু অনুবাদ কৰিবলৈ লোৱা ভাষাটোৰ সমাজ-সংস্কৃতিৰ বিষয়ে জ্ঞান থাকিব লাগিব।

(ঙ) ৰচনামূলক বা ষ্টাইল আৰু সাহিত্যিক প্ৰভাৱ এইবোৰ বিষয়ত অনুবাদক এজনে মনোনিৱেশ কৰিব লাগিব।

(চ) মূল লেখকতকৈ অনুবাদকৰ দায়িত্ব সদায় বেছি। সেয়ে অনুবাদক এজনৰ কলাত্মক প্ৰতিভা বিশেষভাৱে থাকিব লাগিব।

সৃষ্টিশীল সাহিত্যৰ প্ৰায় সমান্তৰালভাৱেই সকলো সাহিত্যত অনুবাদে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। অনুবাদ সাহিত্যই বৰ্তমান বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশত ন ন ৰূপ আৰু তথ্যৰে দ্ৰুত প্ৰসাৰ লাভ কৰিলে। ডঃ শিশিৰ কুমাৰ দাসৰ এক মন্তব্য উল্লেখযোগ্য — ‘The greatest singular effect of the availability of significant works of literatures of different nations in translation is a liberalization and an enlargement of taste.’ (Dev, A. & Das, S.K. (ed.) 1989, 7)

তুলনামূলক সাহিত্যৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত অনুবাদ সাহিত্যক বিশেষভাৱে গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায়। তুলনামূলক সাহিত্যই বিদ্যায়তনিক অনুশাসন হিচাপে গঢ় লৈ উঠাৰ বহু আগৰে পৰাই বিভিন্ন সাহিত্যত অনুবাদ, পুনৰ্নিৰ্মাণ (recreation), ভাষান্তৰকৰণ আদি প্ৰক্ৰিয়া চলি আহিছে। আনকি গ্যেটেৰ বিশ্বসাহিত্য সম্পৰ্কীয় ধাৰণাৰ অন্তৰালতো অনুবাদ কাৰ্যৰ প্ৰেৰণাৰ কথা অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। মানৱ জাতিৰ চিন্তনৰ একতাৰ সজীৱ ৰূপ প্ৰদানৰ

ক্ষেত্ৰত অনুবাদৰ গুৰুত্ব অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। অনুবাদে মূল লিখক আৰু অনুবাদকৰ দুই ধৰণৰ ভাষা, দুই ধৰণৰ শৈলী, দুই ধৰণৰ নন্দনতাত্ত্বিক ৰুচি আৰু দুই ধৰণৰ ঐতিহাসিক, সাংস্কৃতিক, সামাজিক পৰম্পৰাক একেবাৰে ওচৰ চপাই আনি পৰম্পৰক পৰম্পৰৰ সন্মুখত থিয় কৰায়হি। (নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ, তুলনামূলক ভাৰতীয় সাহিত্যৰ বিচাৰ আৰু বিশ্লেষণ, পৃ ৩৮)

অনুবাদকৰ কৃতিত্ব এইখিনিতেই যে অনুবাদক এজনে মূল ভাষাটোৰ সামগ্ৰিক সত্তাটোক লক্ষ্যভাষাত সুস্পষ্ট ৰূপত সকলো দিশতেই নিৰ্দিষ্টভাৱে ফুটাই তুলিব পাৰিব লাগিব। লগতে এইটোও ধ্যান ৰাখিব লাগিব যাতে অনুদিত ভাষাটোৰ অন্তৰ্নিহিত বৈশিষ্ট্য অটুট থাকে। কিন্তু বহুক্ষেত্ৰত অনুদিত ৰূপত এক সুকীয়া মাত্ৰাই অৱস্থান কৰে। তেতিয়াই অনুবাদৰ সৌন্দৰ্য হেৰাই যায়। সেইবাবে হিলেইৰ বেপ্পকে অনুবাদ কৰিব নোৱাৰা গ্ৰন্থ অনুবাদ কৰিবলৈ কোৱা নাই। ইংৰাজ সাহিত্যিক জন ড্ৰাইডেনে তিনি প্ৰকাৰৰ অনুবাদৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

(ক) Metaphore (আক্ষৰিক অনুবাদ)

(খ) Paraphase (সংক্ষিপ্ত অনুবাদ)

(গ) Imitation (অনুকৰণ)

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈয়ে 'অনুকৰণ'ৰ সমাৰ্থক হিচাপে অৱলম্বন শব্দটো ব্যবহাৰ কৰিছে।

'অৱলম্বনত পৰিণত হোৱা অনুবাদৰ কথা কোৱা হৈছে, স্বাধীন অৱলম্বনৰ বিষয়ে এতিয়া অলপ কোৱা যাওক। ই অনুবাদৰ পৰা সম্পূৰ্ণ বেলেগ যদিও ড্ৰাইডেনে ইয়াক অনুকৰণ নাম দি অনুবাদৰে এটা প্ৰকাৰভেদ বুলি ধৰিছে। এনেধৰণৰ অৱলম্বন অনুবাদতকৈ টান, কাৰণ তাত বেছি মৌলিকত্বৰ আৱশ্যক। অনুবাদ যদি ভীমৰ হাতৰ পৰা গদা কাটি অনা হয়, তেন্তে অৱলম্বন গদাৰে দুৰ্যোধনৰ নহ'লেও আন আন সৰুসুৰা কৌৰৱসেনা বধ কৰাৰ নিচিনা। অনেক সময়ত মূলৰ ভাৱ, কল্পনা কৰা নিজৰ কল্পিত বেৰাৰ ভিতৰত সুমোৱা বাবে অস্বাভাৱিকবোধ হয়। 'মেঘদূত' অনুবাদ কৰা নিশ্চয় টান, কিন্তু মেঘদূতৰ ভাব লৈ তেনেকুৱা আৰু এটা কবিতা ৰচা

তুলনামূলক সাহিত্য আৰু অনুবাদ কলা :

সাধাৰণ অৰ্থত অনুবাদ বুজাবলৈ ইংৰাজী Translation শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। লেটিন ভাষাৰ Translatum শব্দৰ পৰা Translation শব্দৰ উদ্ভৱ হৈছে। গতিকে সাধাৰণভাৱে আমি ইয়াক ভাঙনি বা ভাষান্তৰ বুলিও ক'ব পাৰোঁ। সেইপিনৰ পৰা অনুবাদ হ'ল এটা ভাষাৰ পৰা যিকোনো এটা বিষয়ক অন্য এটা ভাষালৈ ৰূপান্তৰ কৰা।

ভাৰতবৰ্ষত বৈদিক যুগতেই পুনঃকথন অৰ্থত অনুবাদ শব্দটোৰ প্ৰয়োগ হৈছে। সম্ভৱতঃ এই সময়ত পদ্যক গদ্যলৈ বা সাহিত্যলৈ ভাঙনি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ প্ৰয়োগ হৈছিল। সংস্কৃত নাটকবোৰত ব্যৱহৃত প্ৰাকৃত তথা অপভ্ৰংশ ভাষাবোৰ সেই সময়ত সংস্কৃতলৈ অনুবাদ কৰিছিল। পিচৰ পৰ্যায়ত সংস্কৃতৰ মহৎ মহৎ গ্ৰন্থসমূহ ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন প্ৰান্তীয় ভাষাবোৰলৈ ৰূপান্তৰ হৈছিল। পানিনীয়ে অনুবাদক 'অৱগতাথাস্য প্ৰতিবাদনম' বুলি আখ্যা দিছিল। অনুবাদে ভাষান্তৰ আৰু পুনঃকথন দুয়োটা কাৰ্যকে সামৰি লৈছিল। প্ৰফুল্ল কটকীয়ে তেওঁৰ পুথিত উল্লেখ কৰিছে যে, "অনুবাদ অবিহনে ইউৰোপীয় নৱজাগৰণৰ সূচনাই নহ'লহেঁতেন বুলি ক'লে অত্যাুক্তি কৰা নহয়।" (কটকী, প্ৰফুল্ল, ২০০২, ৬৩)

অনুবাদ সম্পৰ্কে ক'বলৈ গ'লে প্ৰথমেই এই কথা স্পষ্ট হ'ব লাগিব যে অনুবাদ কাৰ্য অত্যন্ত নিষ্ঠাৰে, নিজস্ব উপলক্ষিৰে সম্পন্ন কৰাৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ অন্যথা ই উৎকৃষ্ট হৈ নাথাকিব। অনুবাদ কাৰ্য কেৱল অনুবাদ নহয়, ই এক উৎকৃষ্ট কলা হিচাপেও আমাৰ সন্মুখত স্পষ্ট হ'ব লাগিব। নিৰ্দিষ্ট কিছুমান অন্তৰ্নিহিত গুণে অনুবাদ কাৰ্যৰ দ্বাৰা পাঠকক আনন্দ প্ৰদান কৰিব পাৰে। এই ক্ষেত্ৰত অধ্যাপক চি, ডি, নৰসিমথয়াৰ অনুবাস সম্পৰ্কীয় মতামত উল্লেখ কৰিব লাগিব। "ভাল অনুবাদ কৰাটো একপ্ৰকাৰে মৰীচিকাৰ পিছত ঢপলিওৱাৰ দৰে কাৰ্য — পিছে এই মৰীচিকা মৰুভূমিৰ নহয়। এটা সময়ত ই ধৰা দিয়ে, অসমাপ্ত বুলি ভবা অনুবাদ এটাও গুণাগুণ নিৰ্বিশেষে এদিন সমাপ্ত হয়। (কটকী, প্ৰফুল্ল ২০০২, ৭১)